

Поповим, людиною небайдужою до нашої старовини, який подарував музею 7 книг, серед яких перше видання почаївського «Требника» (1741), львівський «Службеник» (1759), київський «Буквар» (1842), вдалося провести реставрацію гравюри на шовку. Це відкрило можливість її експонування.

Пошук і дослідження тривають. Можливо, в майбутньому більш повно буде відтворений ще один з напрямків діяльності почаївської друкарні. На часі і створення каталогу подібних видань.

Народна гравюра тривалий час у всіх народів користувалася великою популярністю. Вона розважала, але й інформувала про актуальні та злободенні події. Для широкого загалу народна гравюра з її символікою певний час виконувала функцію періодичних видань. Вона була містком між релігійним світобаченням та наукою.

Крім того, за допомогою гравюр можна дослідити монастирські споруди як пам'ятки архітектури, порівняти їх сьогодишнє місцезнаходження.

1. Каталог збережених пам'яток Київського Церковно-археологічного музею 1872-1922 рр. Київ, 2002, с. 66

2. Державний архів Тернопільської області, ф. 258 оп. 3, спр. 12, арк. 17зв.

3. Попов П. Ксилографічні дошки Лаврського музею. Київ, друкарня поліграфічного факультету Художнього інституту, 1927, арк. XI.

4. Попов П. Ксилографічні дошки Лаврського музею. Київ, друкарня поліграфічного факультету Художнього інституту, 1927, стор. 8-9.

Олександр БАРАН (Хмельницький-Люблін)

ДАТУВАННЯ РЕПЛІК ГРАВЮРИ ТЕОДОРА РАКОВЕЦЬКОГО ІЗ ЗОБРАЖЕННЯМ ПАНОРАМИ МІСТА ХОЛМА У ПУБЛІКАЦІЯХ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ ст.

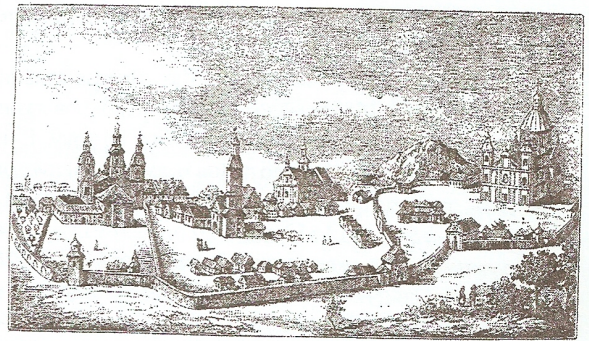
1941 р. в окупованому німцями Кракові побачила світ брошура Володимира Січинського «Місто Холм»¹. Написана з виразно пропагандистською метою й очевидними відповідними акцентами², вона, серед іншого, містила інформацію, що цілком суперечила усталеному поглядів на історію пам'яток міста. Зокрема, йдеться про датування заміщеної там гравюри панорами міста Холма. Як видно з картки-вклейки між сторінками 8 та 9, дослідник датував її на XVII ст. (див. рис. 5)³. В іншому місці він подав конкретнішу інформацію, датувавши гравюру 1653 р.⁴ Звідки походить така пропозиція датування гравюри і якими були її причини – це головні запитання, на яких зосередимось у запропонованій статті.

Згідно В. Січинського ця гравюра була заміщена в праці холмського греко-католицького єпископа Якова Суші: «З кінця XVII ст. заховалася рідка гравюра міста Холму у згаданому виданні Якова Суші, яка дає нам поняття про вигляд міста пол. XVII ст.»⁵. При цьому слід зауважити, що, на думку автора, йдеться про іншу гравюру, ніж znana панорама Холма Теодора Раковецького: «Подібну гравюру і то дуже доброго виконання бачимо також у виданні „Koronacya cudow. obrazu N. M. Panny w Chelmskiej katedrze obrzadku greckiego”, виданого в Бердичеві 1780 р.»⁶. Отож, на думку В. Січинського, існували дві гравюри панорами Холма: одна – з XVII ст. та інша – з XVIII ст. Вони були подібними між собою, однак відрізнялися в деталях (порівн. рис. 1 і рис. 5). Але чи саме в Я. Суші знайшов В. Січинський свою гравюру XVII ст.?

Відомо, що праця Я. Суші у XVII ст. витримала чотири видання, при чому, кожного разу титул був дещо іншим. 1646 р. її вперше надрукували у Замості під назвою: «*Phoenix redivivus, albo obraz starożytny chelmskiej Panny u Matki Przenajświętszej sławą cudownych swoich dzieł ożyły*»; удруге 1653 р. у Львові під назвою: «*Phoenix iterato redivivus, albo obraz starożytny Chelmski Matki Bożej przez cudowne oney przy niem dzieła powtorne ożyły*»; утретє та вчетверте 1684 р. знову в Замості у двох мовних версіях – польській та латинській під назвами: «*Phoenix tertiatio redivivus, albo obraz starożytny chelmski Panny i Matki Przenajświętszej sławą cudownych swoich dzieł potrzebie ożyły*» й «*Phoenix Tertiatio Redivivus Sive Jmago Longe Vetustissima, Virginis Matros Chelmensis, Gloria Gratiarum & Miraculorum Illustrata*»⁷. Останнє польськомовне видання 1780 р. знову перевидав у Бердичеві тогочасний холмський греко-католицький єпископ Яків Максиміліан Рилло як частину книги під назвою: «*Koronacya cudownego obrazu Nayswiętszej Maryi panny w Chelmskiej katedrze obrzadku greckiego od samego początku wiary chreścianskiej w krainach naszych nabożnie chowanego*»⁸. У цьому, власне, виданні

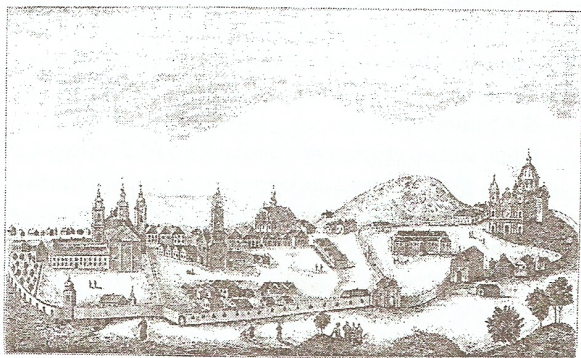

Рис. 1. Панорама міста Холма Т. Раковецького
(Czernicki K. Cheim, przesziońż i ramiŃotki. – Cheim,
1936. – С. 40-41).

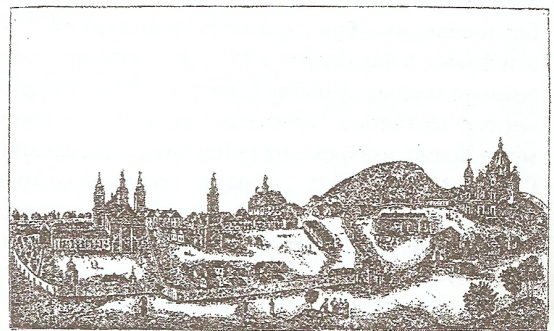
Городъ Холмъ въ XVII в.
съ гравюры, приложенной къ сочиненію холмскаго епископа Іакова Суши „Ремонтъ“

Рис. 2. Панорама міста Холма з видання 1882 р.

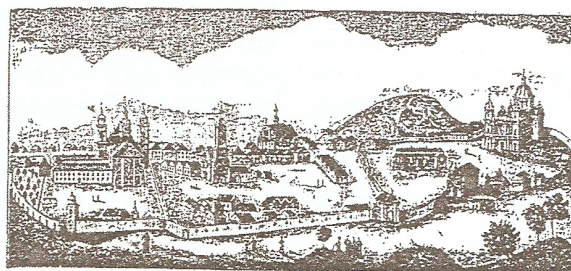
Городъ Холмъ въ XVII столѣтіи.

Рис. 3. Панорама міста Холма з праці П. Батюшкова.

3. Г. Холмъ въ XVII вѣкѣ и Холмскій Каѳедральный Соборъ.

Рис. 4. Панорама міста Холма з праці
Ф. Гербчевського.

Холм у XVII. столітті (гравюра)

Рис. 5. Панорама міста Холма з праці В. Січинського.

і було уперше заміщено гравюру панорами міста Холма роботи Т. Раковецького⁹.

Твердження В. Січинського, що згадана гравюра XVII ст. походить з 1653 р. мало б вказувати на її пов'язання із другим виданням праці Я. Суші того ж року. Втім, відкликання В. Січинського до праць холмського єпископа доводять, що він безпосередньо не був знайомий із виданнями 1646 та 1653 років і щонайбільше міг користуватися польськомовними виданнями 1684 та 1780 років. Про це свідчить наступний фрагмент його праці: *“Одна з таких найстарших книг про Холм належить холмському уніатському єпископові василіянинові Якову Суші, під заголовком „Phoenix Tertiatio Redivivus”. Вперше видано цю книгу в Замості 1646 р., далі у Львові 1653 р., в Замості 1684 р., і в Бердичеві 1780 р. (Це останнє видання у книзі „Koronasya sudow. Obr. N. Maryi P. w Chelmskiej Katedrze”)”*¹⁰. На це вказують окреслення титулів усіх видань як *“Phoenix Tertiatio Redivivus”* і брак згадки про латиномовне видання. Власне таку скорочену інформацію дослідник міг знайти у вступі до третього видання 1684 р., та передруку 1780 р. Про те, що дослідник безпосередньо був знайомий з виданням 1780 р. дізнаємося з його статті з 1933 р., у якій він докладно аналізує заміщені у ньому гравюри Т. Раковецького. Тут він теж торкається “проблеми” двох гравюр панорами міста Холма, вказуючи на вміщення у виданні книги Я. Суші з 1684 р. (sic!) гравюри, подібної до гравюри Т. Раковецького: *“Rycina Rakowieckiego przypomina inną podobną rycinę miasta Chelma, zdbiając dzieło chelmskiego biskupa, Jakuba Suszy: Phoenix tertiatio redivivus. 1684”*¹¹.

Оскільки жодної гравюри панорами міста Холма у виданні 1684 р. немає, а з виданнями 1646 та 1653 років В. Січинський не був знайомий (принагідно зауважимо, що такої гравюри у них теж немає) постає питання: де дослідник знайшов гравюру панорами міста Холма XVII ст.?

Відповідь, видається, слід шукати у двох працях з кінця XIX ст.: Феодора Гербачевського *“Русскія древности и памятники православия Холмско-Подляшской Руси”*¹² та Помпея Батюшкова *“Холмская Русь. Историческія судьбы русскаго Забужья”*¹³. В них також відтворена гравюра панорами міста Холма, причому П. Батюшков датував її ще... XVI ст., а Ф. Гербачевський – XVII ст.¹⁴ (порівн. рис. 3 і рис. 4). Слід теж відзначити, що Ф. Гербачевський відкликається до публікації П. Батюшкова¹⁵.

Опосередковані дані дозволяють ствердити, що В. Січинський був знайомий з обома працями. У згаданій статті 1933 р. він відкликається до видання П. Батюшкова, причому надаючи критиці його спробу датування гравюри: *“W niectomych popularnych wydawnictwach (np. P. Batiuszko: Cholmskaja Rus. S. Petersburg 1887, str. 25) rycina ta figuruje z napisem: Miasto Chelm w XVI stuleciu, bez wzgledu na to, ze widzimy na niej budynki barokowe”*¹⁶. На пов'язання з працею Ф. Гербачевського вказують спільне датування на XVII ст. та співзвучність формулювань і аргументів у сюжеті, пов'язаному із запереченням на підставі цього хибного датування

перебудови холмського собору Різдва Богородиці на 1735 р.:

Ф. Гербачевський:

*“Злостное повѣствованіе о разобраніи древнихъ стѣнъ Холмскаго собора и о построеніи на томъ-же мѣстѣ новаго уніатскимъ єпископомъ, по сказанію повшехной энциклопедіи Филиппомъ, а по сказанію базилианъ – Фелиціаномъ Володковичемъ, опровергается гравюрою города Холма XVII вѣка, приложенною къ сочиненію Холмскаго єпископа Якова Суши Phoenix и воспроизведенною въ изданіи П.Н. Батюшкова Холмская Русь на стр. 25. Если посмотрѣть внимательнo на Холмскій соборъ, изображенный на помянутой гравюрѣ XVII вѣка, и сравнить его съ нынешнимъ ка?едральнымъ соборомъ, то легко убѣдиться, что нынѣшній ка?едральнй соборъ, по внѣшней своей формѣ, ничѣмъ не отличается отъ изображеннаго на гравюрѣ XVII столѣтія. Въ немъ столько-же главъ, столько-же оконъ и дверей и, если въ настоящее время куполы собора нѣсколько заокругленнѣ, то они получили такую форму послѣ ремонтировки по воссоединеніи”*¹⁷.

В. Січинський:

*“Далі маємо відомості записані єп. М. Риллом, що за часів єп. Володковича собор у 1735 р. розібрано і на його місці побудовано новий. Одначе згадана гравюра 1653 р. тому заперечує, бо рисунок собору власне вказує, що собор у загальних своїх формах подібний до сучасного вигляду”*¹⁸.

З'ясувавши походження гравюри панорами Холма у праці В. Січинського, трохи уваги слід присвятити можливому походженню відтворення цієї гравюри у праці П. Батюшкова. Слід зауважити, що *“Холмская Русь”* П. Батюшкова не була самостійним науковим дослідженням – її написано на основі VII та VIII томів серійного видання (підготованих під редакцією Василя Куліна та патронатом того ж П. Батюшкова) *“Памятники русской старины въ западныхъ губерніяхъ”*¹⁹. Метою написання тієї праці було створення посібника з історії регіону, а сам П. Батюшков не був автором тексту, над приготуванням якого працювала група дослідників, зокрема, професори Київської духовної академії Микола Петров та Іван Малишевський. Головна редакція належала Митрофанові Городецькому²⁰. Тут, власне, і знаходимо інформацію, що автором репродукованої у цій праці гравюри панорами міста Холма був ксилограф з Санкт-Петербурга К. Вейерман²¹. Сама ж гравюра, згідно з доданою до неї коментаря, була копією гравюри, вмщеної у праці Я. Суші *“Phoenix tertiatio redivivus”*: *“Гравюра составляет точную копию съ рисунка, приложеннаго къ сочиненію холмскаго єпископа Якова Суши – “Phoenix tertiatio redivivus”*²². Не відомо, однак, чому у П. Батюшкова її датовано XVI ст.

Залишається питання на підставі якого джерела зробили цю копію? Докладної інформації про це немає. У посиланнях у праці П. Батюшкова немає безпосередніх

відсилань до жодного з видань праці Я. Суші, навіть, видання 1780 р. з гравюрою Т. Раковецького. Натомість присутні там поклики на знане видання “Холмско-Варшавській Епархиальний Вѣстникъ”. У річному номері цього видання за 1882 р. було заміщено статтю (того ж року видано окремою брошурою) під назвою: “Городъ Холмъ и его древняя святыня чудотворная икона Божіей Матери”, до якої додано подібну до тієї, що і у П. Батюшкова, гравюру панорами міста Холма, також із відсиланням до праці Я. Суші²³ (рис. 2). Можна, відтак, запропонувати гіпотезу, що джерелом вміщеної у праці П. Батюшкова копії гравюри була саме зазначена репродукція 1882 р. Хоча, слід відзначити, що вони дещо відрізняються між собою в деталях.

Ближче ознайомлення зі змістом статті “Городъ Холмъ и его древняя святыня чудотворная икона Божіей Матери” вказує, що відтворена там гравюра немає безпосереднього зв'язку з текстом (на неї немає жодного відсилання у тексті), а її головним призначенням була ілюстрація просторового укладу міста. Не відомо також, чому її датовано XVII ст.²⁴

Не викликає сумнівів, що джерелом змістовної частини тієї гравюри була знана гравюра Т. Раковецького з видання праці Я. Суші 1780 р. Вона значно бідніша в деталях від свого пешоджерела XVIII ст. Що, втім, не дивно, адже завданням Т. Раковецького була ілюстрація урочистостей з нагоди коронації Холмської чудотворної ікони Божої Матері 1765 р.²⁵ та її внесення до новозбудованого (у 1735-1756 роках)²⁶ греко-католицького собору Різдва Богородиці. Після заборони на Холмщині у 1875 р. Унії розпочався процес русифікації краю та “зацікавленого” перегляду його культурної спадщини. Саме в цьому контексті слід розглядати появу вміщеної у “Холмско-Варшавскомъ Епархиальномъ Вѣстникѣ” гравюри панорами міста Холма. З неї, як бачимо (рис. 2), прибрано усі деталі, пов'язані з коронацією 1765 р., залишено лише зображення архітектурних споруд. Саме ж датування гравюри на XVII ст. слід визнати помилкою аматорів-істориків, які знайшли взірць гравюри у виданні праці Я. Суші з XVIII ст., але, пам'ятаючи про перші видання цієї праці ще в XVII ст., зробили висновок, що і гравюра теж мала походити з того ж часу. Натомість вчені, що працювали у Санкт-Петербурзі при реалізації проекту П. Батюшкова, мали вже справу з двома гравюрами. Однак у дивний спосіб вони не зауважили взаємозалежності обох пам'яток, що спричинило появу у другій половині XIX ст. історіографічної версії про існування гравюри панорами міста Холма нібито ще із XVII ст.

1. Січинський В. Місто Холм. – Краків, 1941.

2. Баран О. Дискусійні питання історії княжого Холма у творчій спадщині Володимира Січинського // *Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze*. – Warszawa, 2006. – Nr. 21-22. – S. 252.

3. Січинський В. Місто Холм. – С. 8-9.

4. Там само. – С. 20.

5. Там само. – С. 12.

6. Там само.

7. *Estreicher K. Bibliografia polska*. – Kraków, 1934. – T. XXX. – S. 72-74.

8. Там же. – Kraków, 1905. – T. XX. – S. 97.

9. Там же. – Kraków, 1934. – T. XXX. – S. 72; Запаско Я., Ісаєвич Я., Пам'ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні. – Львів, 1984. – Кн. 2, ч. 2 : 1765-1800. – С. 43. – № 3043. Не так давно виявилось, що знане бердичівське видання є лише частиною значно обширнішого стародруку, досі невідома третя частина якого включала проповіді, виголошені під час коронації. Його унікальний примірник виявлено в колекції Музею книги та друкарства в Острозі: Позіховська С. Бердичівське видання “*Coronasya sudownego obrazu...*” як джерело до вивчення Холмської Богородиці // *Волинська ікона: дослідження та реставрація*. Науковий збірник. – Луцьк, 2005. – Вип. 12: *Матеріали XII міжнародної наукової конференції, м. Луцьк, 27-28 жовтня 2005 року*. – С. 89-92.

10. Січинський В. Місто Холм. – С. 4.

11. *Sićynskij V. Architektura miasta Chelma w rycinach z 1780 roku* // *Biuletyn Naukowy*. – Warszawa, 1933. – T. 1, nr. 4. – S. 197.

12. *Гербачевській Ф. Русскія древности и памятники православия Холмско-Подляиской Руси (Люблинской и Сѣдлецкой губ.)*. – Варшава, 1892.

13. *Батюшковъ П. Холмская Русь. Историческія судьбы русскаго Забужья*. – С.-Петербургъ, 1887.

14. Там же, – С. 25; *Гербачевській Ф. Русскія древности...*, – С. 17.

15. *Гербачевській Ф. Русскія древности...*, – С. 2-3.

16. *Sićynskij V. Architektura...* – С. 197.

17. *Ibid.* – С. 17-18.

18. Січинський В. Місто Холм. – С. 20-21.

19. *Памятники русской старины в западныхъ губернияхъ*. – С.-Петербургъ, 1885. – Вип. 7, 8: *Холмская Русь*.

20. *Батюшковъ П. Холмская Русь*, – С. XV-XVI.

21. Там же. – С. XVI.

22. Там же. – С. 34.

23. *Городъ Холмъ и его древняя святыня чудотворная икона Божіей Матери*. – Варшава, 1882.

24. Там же. – С. 15.

25. *Stefański J. Z dziejów kultu obrazu Matki Boskiej Chelmskiej*. – Chelm, 1986. – S. 13.

26. *Katalog zabytków sztuki w Polsce*. – Warszawa, 1968. – T. VIII: *Województwo lubelskie, zesz. 5: Powiat chelmski*. – S. 16.

УПРАВЛІННЯ КУЛЬТУРИ І ТУРИЗМУ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛДЕРЖАДМІНІСТРАЦІЇ
ВОЛИНСЬКИЙ КРАСЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ
МУЗЕЙ ВОЛИНСЬКОЇ ІКОНИ

Пам'яті українського мистецтвознавця ПАВЛА ЖОЛТОВСЬКОГО

ВОЛИНСЬКА ІКОНА: ДОСЛІДЖЕННЯ ТА РЕСТАВРАЦІЯ

Науковий збірник

Випуск 15

Матеріали XV міжнародної наукової конференції
м.Луцьк,
25 - 26 вересня 2008 року

Луцьк - 2008